

A vihardmadár dala

Száz esztendővel ezelőtt, 1968. március 28-án született Makszim Gorkij világhírű orosz író, a szocialista realizmus megalapozója, a szovjet irodalom első klasszikusa, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet világviszonylatban is korszakos jelentőségű megörökítője. 1901-ben megjele nt költeménye, A vihardmadár dala az első orosz forradalom legnagyobb hatású riadója.

Az Éjjeli menedékhely Szegeden

A szegedi színészet felszabadulás előtti csúcspontját 1919 áprilisának az a néhány hete jelenti, amikor a társadalmi kezelésbe vett színház *Juhász Gyula igazgatója* alatt munkáselekedásokon ismertette meg a világirodalom legszebb alkotásait a város proletárjaival. Másik haladó mozzanata volt a szegedi színházi kultúrának 1903-ban a nagy orosz proletáriró, Makszim Gorkij *Éjjeli menedékhely* című drámájának szegedi bemutatója. Gorkij 1902 telén megjelent drámájával óriási feltűnést keltett Magyarországon. Nagy érdeklődés előzte meg az 1903. október 13-án tartott szegedi bemutatót is, amelyre a nemrég még szegedi Krecsányi társulatának július 4-i budai bemutatója után került sor. „Valóság-gal lázba hozta ez a dráma a fővárost” — mondotta a pesti bemutatóra visszamelekező *Rátkey* Márton, a darab egyik akkori szereplője. De így volt ez világszerte: a szófiai bemutató, ugyanebben az évben, utcai tüntetésre vezetett, mutatva a dráma forradalmisító hatását, mozgósító erejét. Nem véletlen, hogy a haladó, realista színházi irányzatok később is annyiszor újították fel a magyar színpadokon is: 19-ben, a Tanácsköztársaság idején, 29-ben a Belvárosi Színház színpadán. A felszabadulás után, 1945. május 30-án a Vígsház ezzel nyitotta meg az újjáéledő magyar színházi életet.

1

A szegedi sajtó, ha nem értette is át teljesen a dráma osztályharcos jelentőségét, *osztatlan telkesedéssel* méltatta a fiatal Gorkij hatalmas, megdöbbentő realizmusával merészen újító művét. Még a bemutató előtt, aznap számában írja a *Szegedi Híradó*: „A színműirodalom az utolsó évtizedekben alig termelt az Éjjeli menedékhelyhez hasonló sikerű darabot”. A bemutatóról a haladó polgári lap színházi kritikusa, *Liptai* Imre egyebek között így ír: „Gorkij *Maxim* a világirodalom egyik óriása lett, akinek nevét ma már szinte legendászerű mesék kapcsán emlegetik, és akinek az írásait minden gondolkodó fő mint az irodalom remekét olvassa”. „Gorkijnak — folytatja jellegzetes polgári látásmódjának korlátozottságával — az élet mélységéből vett jelenetek éppen azt akarják elérni, hogy az emberek tekintete ne forduljon el a sötét helyekről, és hogy az emberek szeretete és becsülése eljusson az élet páriáihoz is”. Az író „ragyogó elméjének és gazdag lelkenek tulajdonaival mutat rá, hogy hol van az életnek virradatra váró éjszakája!” A *Szegedi Napló* a dráma hatásáról azt mondja: „Sötét, a maga egyhangúságában szinte nyomasztó az a kép, amely a mélységből vett jelenetek során a néző elé tárul, ám érdekes, mert a színező erőnek azzal a megragadó hatalmával van megrajzolva az elszállított, a bűnbeesettek csoportja, ami ritkaság számba megy”. A *Szeged és Vidéke* két egymás után következő száma a színikritikán kívül külön, nagy méltató cikket közöl a drámáról. *Moly* Tamás október 14-i cikkében a dráma szokatlanul hiteles realizmusát értékeli: „A művészet, művészi hatása ennek a darabnak abban van, hogy

ezek az emberek valóban emberek”. A legértőbben, legmélyebben *Balassa* József október 15-i cikke látja meg a dráma jelentőségét a világirodalomban, s szerzőjének nagyságát. „A valót a nyomor világából kezdi rajzolni... Új dolog ez a színpadon.” Fejtegetései során a drámából leszűri Gorkij esztétikájának lényegét: „A szépség és igazság egységét hirdeti, mert a műalkotás ki zárólag igazsága következtében lehet szép”. Ennek az esztétikai ítéletnek megalkotása hatvanöt évvel ezelőtt nemcsak bátorság, de szokatlan tisztánlátás jele is, csakugy, mint Gorkij világirodalmi, sőt világtörténelmi jelentőségének biztosságos, meggyőződéses hirdetése: „Zola és Gorkij tudták Shakespeare óta legjobban megközelíteni a valóságot”.

A szegedi bemutató nem mindenben tudta tolmácsolni Gorkij egyszerű mondani valót, s ezt a helyi kritika föl is tártta. A *Szegedi Napló* hibáztatja, hogy a színészek *Max Reinhardt* berlini társulatának német nyelvű pesti előadása alakításait fotográfáltak, ahelyett, hogy maguk éltek volna át szerepeiket. A *Szeged és Vidéke* is rámutat: „Még a rendezés sem felelt meg mindenben Gorkij törekvéseinek, amelyet bizony nemigen tudtak a mi színészeink vissza-tükrözteni, és nem nagyon tudott a közönség magába fogadni... Bizony Gorkij sokat akart, amit nem mindenki tudtak visszaadni és elhinni. Hanem ez nem Gorkijon múlt”. A *Szegedi Híradó* a közönség egy részét is bírálja, amely — nyilván társadalmi összetételénél fogva — értetlenül állt a darab újszerű formai megoldásai és még forradalmibb eszmei mondanivalója előtt. „Ezek a jelenetek — írja a kritikus a *Jelenetek a mélységből* magyar alcímre célozva — nyomtalanul elsöprik az okvetetlenkedő vitatkozással ágáló apró titánokat. Az a mély hatás, amelyet az Éjjeli menedékhely akár olvasva, akár színpadról az emberre tesz, megsemmisíti az új hangú, levegőjű és tendenciájú daraboknál rend-

szerint felhangzó töprenkedést, hogy jogosult-e ilyen megdöbbentően sötét beszéd a színpadon.”

2

Az ellenforradalom korszakában a szegedi munkásszínjátszók elevenítették föl Gorkij művét. A *Maros utcai Munkásotthonban* 1923. november 18-án mutatták be a darabot, s azután is gyakran fölújították. A bemutatóról a *Szeged* november 25-i száma ezt írja: „A nagy érdeklődésre tekintettel a színpad vezetősége úgy határozott, hogy vasárnaponként fogják tartani az előadásokat, és azokra mindig egy-egy szakma tagjait hívja meg. Vasárnap a textil-munkásoknak, december 2-án pedig a famunkásoknak tartanak előadást. Előrelátólag ebben az évben más darabot nem is mutatnak be a törekvő munkástársulat, mivel az összes szakmának be akarják mutatni Gorkij örökbecsű drámáját”.

Az előadások előtt *Czibula* Antal bevezetőjét olvasták föl. A 19-es direktórium börtönből épphogy kikerült vezetője maga nyilvánosan nem szerepelhetett. A hagyatékában fennmaradt szöveg szerint elemezte a drámát és főalakjának, *Lukának* jellemrajzát. Méltatta a színjátszók áldozatos tevékenységét is. „Ha valami elismerésre és dicsőre szímet tarthat, az bizonyára az, amikor az ember önzetlennül, a jutalom ösztökélő reménye nélkül fáradozik. Így fáradozik az a kis társaság, amely odabent most az arcát festi, díszakállat vesz föl, albuszt ragaszt. Éjfélig tartó próbák, hosszas tanulás után most mindjárt önként elé lépnek, hogy bemutassák a világirodalom egyik remekét.”

A darabot a későbbi években is többször fölújították. 1925 februárjára nyolcszor mutatták be, de *Nagy* Dezső szerint, aki a szegedi munkásszínjátszás történetét fölvezető, még a *Hétvezér* utcai Munkásotthonban is játszották mindaddig, amíg a rendőrség 1932 táján, amikor a gazdasági válság miatt kiéleződött az osztályharc, a rendőrség be nem tiltotta.

Szeged művelődéstörténetének értékes, haladó fejezete Gorkij e művének hatalmas útja színpadainkon. PÉTER LASZLÓ

Tavaszi hangok

Makszim Gorkijnak, az új orosz irodalom egyik leghitelesebb tagjának egy allegóriáját közzéjük itt — így vezette be a nagy orosz író első szegedi megjelenését a *Szegedi Híradó* 1901. július 28-i száma. Mely és megkapó képe öltöztet az orosz állapotokat. A lelkes csízekben és cinkékben ki nem ismerne az orosz diákokra, — folytatta tovább a lap — akik ifjú hévükben a szabadságról mernek hangosan beszélni? Az óvatos verebekt, a tekintélyes, de korlátolt pirok, varjú, a spietiskedő holló egy-egy találat képe az orosz élet egy-egy alakjának. A vihardmadár jellemzője pedig, mely a forradalmi, barcias elem vadászát tükrözteti vissza, mesteri. Ilyen tartalmú cikke miatt vetették Makszim Gorkijt vizsgálati fogságba. Ezt az allegóriáját Nizsnij Novgorodban írta, ahol a rendőrség elfogta.

A kertben, szobám ablaka előtt az akácfa csupasz ágain verebek ugrándoznak és hangosan fecsegnek. A szomszéd ház fedelén egy tiszteletreméltó varjú ül, és komolyan bólogat a fejével, amint a szürke madarak csipogását hallgatja. A meleg, napsugaras levegő minden egyes hangot a szobámba hoz. Hallom a patak gyors, de halk csörgedezését, hallom az ágak lassú suttogását, megértem, miről turbékolnak a galambok ablakom parkányán, és a levegővel együtt a tavasz zenéje árasztja el a lelkemet.

— Csik, csirik — szól egy verébfi a pajtásához. — Megjött a tavasz, ugye? Csik, csirik.

— Csak... csak... csakugyan, csakugyan — felel a varjú nyakát kecsesen kinyújtva.

Ismerem a varjút. Óvatos madár, csak rövi-

G kijt az első szovjet írónemzedék tanítójának mondják. Joggal. Ő volt e nemzedék tanítója: tanítása azonban nem merült ki a nyelvtani és stilisztikai baklövészek ellenőrzésében s az egyéb hasonló, irodalmi csiszolómunkában. Mint az orosz nyelv szerelmese s az írói művészet rajongója persze nem hunyhott szemet a nyelvi torzulások, az erőszakolt kifejezések, a hanyag formai szerkesztés esetén sem, de mindenekelőtt írói ihletre tanította társait. Az irodalom ügyébe vetett hitre tanította és meggyőzte őket az irodalom óriási fontosságáról.

Milyen eszközökkel érte ezt el? En Gorkijtól mindig rendkívül emelkedett, lelkes hangulatban váltam el, ezt azonban sohasem az írói műhelyről folytatott beszélgetés okozta, és sohasem csak az irodalomra körülzáródó eszmecsere, hanem a Gorkij által felkeltett különféle érdeklődéseim fellobbanásából eredt. Már pusztán a vele folytatott beszélgetések tarkasága, az állítások és tagadások rugalmas váltakozása is alaposan megmozgatta képzeletemet.

Bármily szigorú volt is Gorkij irodalmi kérdésekben, mindig, változatlanul ezt az egy érzést szuggerálta az íróknak: te vagy a gazda. Mint író soha senkinek nem ajánlotta azt, hogy őt kövesse, utánozza, az ő művészetét állítsa példaképül maga elé. Ilyesmirel még csak nem is beszélt. Pontosan felfedezte itt is, ott is saját művészi hatásának nyomait, — de még csak észbe se jutott, hogy iskolát teremtsen. Művésze azonban épp úgy része volt a kortörténetnek, mint egyénisége. Minden újonnan jelentkező író Gorkijt felé fordult, hogy lássa és tanuljon tőle.

Beszélgetéseinek látszólagos csapongása sosem keltett olyan benyomást, mintha véletlen értesülések szétzört szilánkjai-ból állana. Ellekezőleg: Gorkij módszeresen gondolkodott, és nemcsak irodalmi, filozófiai kérdésekben, hanem a természet-tudomány, a fizika és a vegytan területén is. Szívből jövő hálával mesélt nekem a Curie-házaspárról, akiket személyesen ismert, s akiknek laboratóriumát is felkereste franciaországi tartózkodása alatt. Midőn beszélgetésünk során felfedezte, hogy én nemigen könyvtök, a kémiahoz, részletekbe menően kezdte magyarázni a radioaktív elemek sajátosságait.

Valahányszor mesélt, mindig aggályosan figyelte hallgatóit. Ha valakinek lankadt az érdeklődése, elkomorult; ha pedig jól odafigyeltek, belelendült. Szinte mindig különös dolgokról beszélt és ő maga is különösnek tartotta, amit mondott, és azt is, ahogyan mondta. Élvezte az erejét, elbeszélő képességét. Mint a legtöbb művészember, ő is ösztönös színész volt, és mint színész képtelen lett volna nem gyönyörködni tulajdon művészetében.

Egyszer az alábbiakat mondta el nekem: — Tizenhatalomban történt, akkoriban, amint én is tudja, körülöttünk viharzottak az események, éjjel hívnak a telefonhoz. Egy matróz akkor velem feltétlenül beszélni. Felveszem a kagylót. Afféle komoly hangot hallok. „Gorkij elvtárs?” — „En vagyok.” — „És mivel tudja bizonyítani, hogy maga az?” — „Nos, felelem, ha Saljapint hívná fel, az talán beleénekelhetne magának valamit a telefonba, de én télen mit kíván?” — „Nohát, így mondja, mostmár megismerem a hangját, és beszédét, egyszer már hallottam egy gyűlésen. Nekünk itt most egy igazolás kellene. A Troickaja utca egyik házában vagyunk, házkutatást tartunk és egy olyan szobába kerültünk, ahol semmit sem értünk. A falakon csupa boszorkányok meg

szellemek és mindenféle kacskaringós írás, lehet, hogy tudományos, ki érti ezt? És a lakás gazdája is, varázslóféle, vagy tán boszorkánymester, és azt mondja magáról, hogy író. Úgy találtuk itt, hogy éppen ördögöket ragasztott össze színes papírból...”

„Várjon csak — mondom én —, nem Remizovnak hívják?” (Alekszej Remizov avantgard novellista volt. A szerk.) A matróz szinte megkönnyebült: „Így hát igazán ismeri őt? Mi nem akartuk elhinni, hogy ismeri. És igazán író?” — „Igen, mondtam, és ráadásul híres író, kiváló ember.” — Pedig a cimborám szinte visszahőköltek, amikor meglátták. Azt hitték, elment az esze.” — „Dehogy! Nagyon is eszénél van, csak épen, furcsa az esze.” — „Hát mi legyen vele?” — „Hagyják békében.” — „No, de az ördögökkel mit csinálunk? Nem jó dolog ez.” — „Az ördögöket is hagyják békén, mondom.”

„Az összeset?” — „Mind egy szálal.” Nagyt sóhajtott ez a komoly elvtárs. „No, jó, mondta, elfogadjuk az igazolását és eszerint fogunk eljárni. Ugye megengedi, hogyha még egy íróba botlanánk, akkor megint telefonálhassunk?” — „Hát jó, mondom, csak telefonáljanak, úgy látszik, ez az én sorsom...”

Az orosz írók egész életén át izgatták kíváncsiságát, érdeklődése se sem apad és megvan benne a saját hivatásának tisztelete is, amint állandóan próbálgatja-hasonlítja, hogy milyé gyümölcsöket teremhet ugyanez a hivatás más kezek gondozásában.

Gorkijtól tanulta meg sok fiatal író, hogy becsülni kell nemcsak a nekik kedves irodalmi jelenségeket, hanem azokat is, amelyek ellentmondanak egyéni ízlésüknek, s magát ezt a képességet is meg kell becsülniük, mert ez csak csiszolja és nem csökkenti az egyéni ízlést.

Van, aki azért tanulja egymás után a nyelveket, mert ellenállhatatlanul érdekli a felépítésük — Gorkij így tanulmányozta az írókat, mert képtelen lett volna nem tanulmányozni őket. Körükben, tekintetük keresztütlében mintegy versengett velük, hogy melyikük tud mélyebbre hatolni: ő figyelte azokat és azok figyelték őt.

Voltak jelenségek az irodalomban, amelyeket nem szeretett, amelyek iránt bizalmatlansággal vagy éppen elfogultsággal viseltetett, sőt olyanok is, amelyeket gyűlölt. Objektív ítéleteibe olykor nagyon sok személyes elemet vitt és voltak olyan általánosan elfogadott irodalmi nézetek, amelyek ellen egész életén át küzdött.

Ide tartozott az, hogy nem szerette Dosztojevszkijt. Ellenszenvének nemcsak politikai és tárgyi okai voltak, nem csupán a Napló és az Ördögök szerzőjével állott szemben. Bizonyos belső hangvételét, az erkölcs-fogalom érzelmű összetevőit nem tudta Dosztojevszkijnek megbocsátani, az író egész érzelmvilágának színézete állt tőle távol. Végül is Gorkij gazdag és igen bonyolultan alakuló életet élt végig anélkül, hogy bármikor is megtagadta volna a fiatalokorban kimondott szót: „Ember! Ez gyönyörű! Ez büszkén hangzik!”

Megszoktuk, hogy Gorkij élő valóság. Bárhová került, bárhol élt — a mi dolgainkkal foglalkozott, a mi sorainkat alakította, volt akit atyai szemrehányással illetett, mást kíméletlenül megszidott, sőt volt akit meg is bántott, és eközben mégis mindig olyan író maradt, aki fenntartás nélkül szolgált a hivatását. El sem tudjuk képzelni magunkat Gorkij nélkül, ő beletartozik ebbe a fogalomba: „a mi korunk”.

Radó György fordítása

föld belsejében él. Ennélfogva tisztelettel bártorkodom jelenteni, hogy az említett csízek hangosan csivognak a tavaszról, és remélni merészkednek, hogy az egész természet nem sokára újjá fog születni.

— Csik... csirik — szól a veréb, mely nyugtalanul figyel a hírnökre. A varjú játékaróan bólint.

— A tavasz nem először érkezik meg — szó-lal meg a vén veréb. — Ami pedig a természet megújulását illeti, igen kellemes esemény... ha felsőbb engedelemmel történik.

— Csak... csak... csakugyan — véli a varjú, és a szólóra játékaróan pislog.

— Meg kell még említenem — toldja a szót a hírvívó holló —, hogy a már említett csízek haragosan jegyezték meg, hogy a források, amik a szomszékot oltják, zavarosak. Így mondják legalább. Sőt néhányan közülük, a szabadságról is mernek beszélni...

— Ilyenek ők mindig — szól a vén veréb. — Olyan ez náluk, mint a fogzás, nem veszedelmes, és az ifjúsággal együtt elmúlik. En is voltam fiatal, és én is almodtam... hát róla. Természetesen, csak illedelmes módon. Később azonban elmúlt ez nálam. Más valami töltötte be a helyét... he-he-he... más valami, ami szükségesebb... he-he-he.

— Hm... hm... hangzik egyszerre közbe a toladó krákogás.

A hársfa ágán megjelent a valóságos belső titkos államtanácsos úr, a pirok. Tisztelettel üdvözli a verebekt, és rájuk szusszan:

— Eh... nem érzik, uraim, hogy a levegőben valami van?

— Tavaszi levegő, kegyelmes uram — felel a veréb. A varjú szelíden félrefordítja a fejét,